

ТКАЦТВО У НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ СХІДНОЇ ЄВРОПИ В І ТИС. Н. Е.: АРТЕФАКТИ ТА РІВЕНЬ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ

Велика роль і місце прядіння й ткацтва в економіці населення півдня Східної Європи І тис. н. е. пояснюється як прямою життєвою потребою в тканині (одяг, насамперед), так і широкою сировинною їх базою в суспільствах з землеробсько-скотарськими формами господарювання. На жаль, органічний продукт давніх прядіння та ткацтва (пряжа, нитка, тканина) надзвичайно рідко зберігається в землі. Тому, очевидно, в працях вітчизняних археологів давнім способам виготовлення тканини відводиться мізерне місце, а самі прядіння та ткацтво *a priori* зараховуються майже виключно до домашніх непрофесійних занять. Д. Козак. Венеди, 2008, 470 с., 247 рис., *“підсумовано результати 30-річних досліджень пам’яток зубрицької культури I–III ст. н.е. у Подністрів’ї та на Волині”*, де *“значна джерелознавча база дозволила висвітлити цілий спектр питань життєдіяльності зубрицьких общин”* [с. 2] – питанню ткацтва у *“численних племен венедів”*, головних осідників *“слов’янської ойкумени”* першої третини I тис. н. е. між Віслою та Дніпром, присвячено... три речення [с. 101]: *“Найбільше археологічних матеріалів на поселеннях, після кераміки, пов’язано з ткацтвом. Це глиняні пряслиця різноманітних розмірів і форм, глиняні тягарці для натягування нитки основи на вертикальних ткацьких верстатах (рис. 34). На поселенні Гірка Полонка трапилась глиняна катушка для намотування ниток”*. Все.

Трохи більше однієї сторінки [с. 401–402] відведено характеристиці прядіння й ткацтва (що є *“найбільш поширеними з найдавніших часів”*) в 488-сторінковій підсумовуючій монографії *“Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период”*, К., 1990 (видання відзначене Державною премією України в галузі науки й техніки, 1991). Не більша за об’ємом інформація з цього питання й в інших узагальнюючих працях з археології України І тис. н. е.: В. Цигилик. Населення Верхнього Подністрів’я перших століть нашої ери, 1975, 176с. (липицька культура I–II ст. н. е.) – кілька маленьких абзаців [с. 112–116, 136], В. Баран. Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу, 1981, 264 с. (тип Черепин черняхівської культури III–V ст.) – трохи більше сторінки, с. 102–103, Б. Магомедов. Черняховская культура. Проблема этноса, 2001, 290 с. (уся черняхівська культура, цей *“продукт ремесла й торгівлі”* за П. Третьяковим) – 1 сторінка й 1 рисунок, с. 104–105, рис. 84, Л. Вакуленко. Українські Карпати у пізньоримський час (етнокультурні та соціально-економічні процеси), 2010, 304 с. (культура карпатських курганів III–V ст.) – кілька абзаців, с. 130–131, 166–167, Л. Михайлина. Слов’яни VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами, 2007, 300 с. (райковецька культура) – взагалі немає й згадки про прядіння та ткацтво у слов’ян останньої чверті I тис. між Дніпром і Карпатами (одягались виключно в шкіри?). І чи причина цього лише у відсутності в археологічному розкопі кінцевого продукту прядіння та ткацтва?

Всі дослідники сировиною давнього ткацького виробництва називають льон, коноплі, шерсть (насамперед овечу, в меншій мірі – кіз, корів, коней). Процентний склад овець/кіз у стаді (у населення України розглядуваного часу від 10 – рівнинні регіони, високоякісні ґрунти для рільництва та вирощування луб’яних культур, до 45 % – підгірські й лісостепові зони, домінування тваринництва, низька якість ґрунтів для вирощування льону чи конопель) [Рикман, 1975, табл. X, с. 142; Белан, 1977, табл. 3; Славяне, 1990, с. 369–370] може вказати на сировинний напрям ткацтва у землеробсько-скотарських суспільствах. Загалом у слов’янського населення I тис. н.е. (лісостепова зона Східної Європи) вівці й кози у стаді становили третину особин. Очевидно, як полотно з рослинних ниток (льон, коноплі), так і сукно чи тонкі шерстяні тканини були матеріалом для одягу давніх слов’ян.

Способи обробки усіх цих видів сировини однакові. Льон та коноплі після збирання, шерсть – після стрижки промивали, стелили на лузі чи в полі, вибивали “прачами”, м’яли, знову мочили, сушили, чесали, сновали, пряли, фарбували [Лебедева, 1956, с. 461–542; Шухевич, 1997, с. 175–181; Кожоляно, 1999, с. 230–238]. Ці етапи відбувались в основному за допомогою дерев’яного інструментарію – праців, м’ялок, терлиць, гребенів, щіток, мотвил, веретен (як правило, не зберігаються). Обробка сировини для ткацтва в давні часи реконструюється за знахідками глиняних пряслиць на веретена, іноді – й металевих накладок-оковок на веретено та гачкоподібних з тордованим стержнем шпильок, якими на веретені закріплювалась нитка [Godlowski, 1981, s. 76; Магомедов, 2001, с. 104], залізних ножниць для

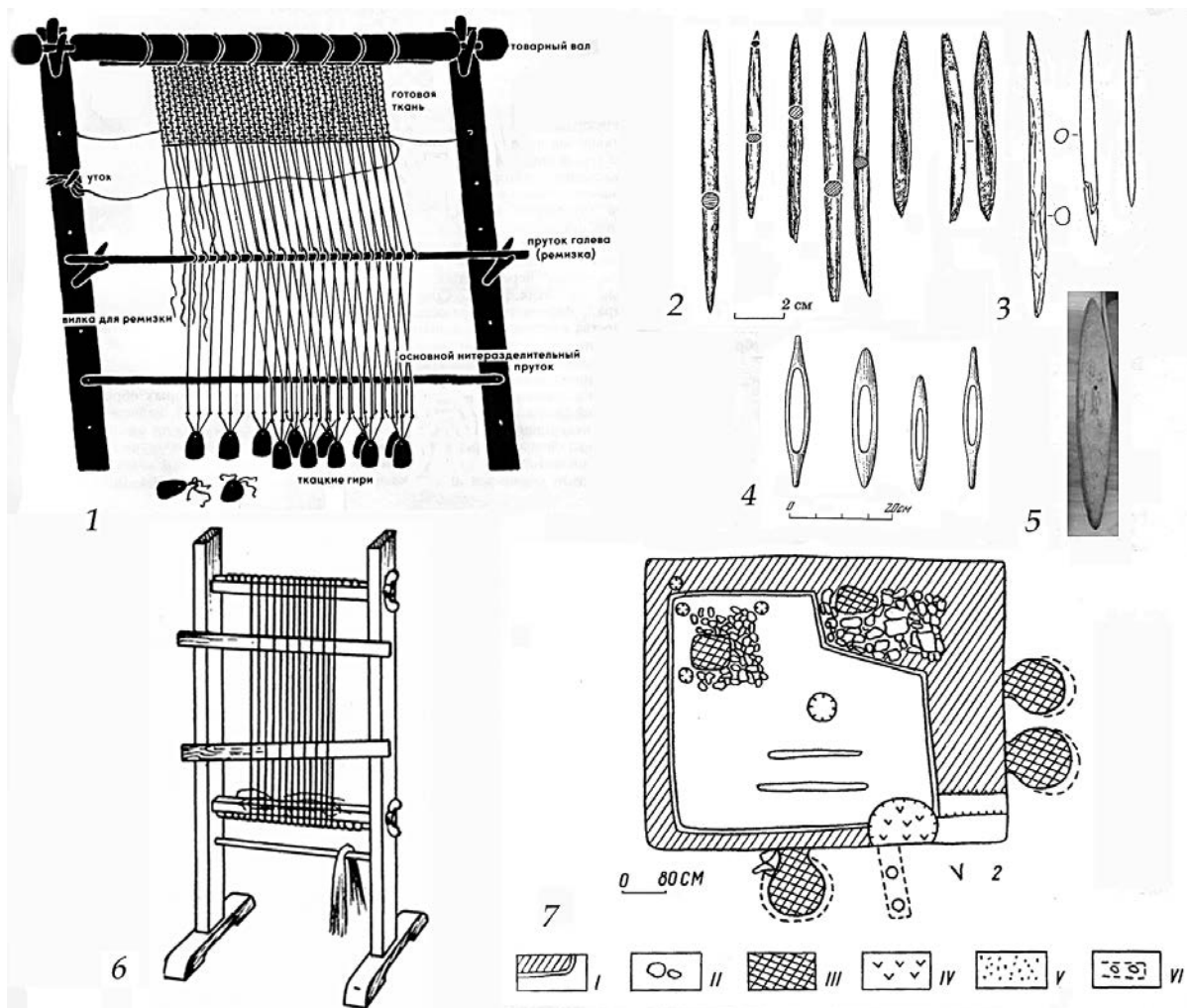

Рис. 1. 1, 6 – вертикальні ткацькі верстати, 2, 3 – кістяні “стилі”–спиці, 4 – човники, Новгород, XIII–XIV ст. 6 – один із новочасних типів ткацького човника, 7 – “ремісничка майстерня” – споруда № 4 з городища Ревне II (за: 1 – Малинова, Малина, 1988, 2 – Козак, 2012, 3 – Магомедов, 1992, 4 – Колчин, 1985, 6 – Савка, Гром, Місарош, 2009, 7 – Тимошук, 1982: I – материковий виступ-“лежак”, II – камені, III – черинь, IV – вугілля, V – пісок, VI – витяжний канал)

Fig. 1. 1, 6 – vertical looms, 2, 3 – bone “styles”–needles, 4 – hook, Novgorod, XIII–XIV ст. 6 – one from the modern types of weaver’s hooks, 7 – “workshop” – construction № 4 from hill-fort Revne II (by: 1 – Малинова, Малина, 1988, 2 – Козак, 2012, 3 – Магомедов, 1992, 4 – Колчин, 1985, 6 – Савка, Гром, Місарош, 2009, 7 – Тимошук, 1982: I – bedrock ledge –“lounger”, II – stones, III – hearth’s bottom, IV – charcoal, V – sand, VI – extracting channel)

стрижки шерсті, залізних гребенів для чесання вовни чи льону, глиняних котушок для ниток. Щодо пряслиць – грузиків на веретено для надання останньому кращої обертової дії і які є масовою археологічною знахідкою (на окремих поселеннях, як зазначалось – другі після посуду

знахідки глиняних виробів) [Козак, 2008, с. 101], то нині питання їх номенклатури, матеріалу, типології, хронології розроблені детально [Рикман, 1975, с. 187–188; Петрашенко, 1988, с. 24–31; 2005, с. 107; Строць, 2008, с. 106, рис. 61:15; Возний, 2009, с. 223, табл. 10]. Обнадійливим у плані методики фіксації окремих підготовчих етапів обробки сировини для ткацтва є дослідження стародавніх мочилень льону (*roszarni*) з місцевості Качинь на Куявах (Повіслення, центральна Польща) [Kokowski, 2004, s. 76] – комплекс унікальних місць та дерев'яних знарядь до обробки льону й конопель пшеворської культури II–IV ст. н.е.

Іноді для миття й обезжирення шерсті могли використовувати й луг (мильний розчин), тому запаси золи як основи отримання лугу можуть маркувати і процес прядіння [Войнаровський, у друці]. Зола використовувалась і у відбілюванні вже готового полотна, тому її запаси чи значні сліди (поруч інших ознак виготовлення тканини) треба корелювати і з цим процесом давнього ткацтва.

Можливою, на наш погляд, є й археологічна фіксація відбілювання пряжі чи ниток перед тканням полотна. Етнографія Гуцульщини, наприклад, ще до недавня відзначала такий спосіб відбілювання: пряжу вимочували у теплій воді і золили – у великий цебер вкладали дерев'яну діжечку з отвором у дні, заткнутим чопом, в діжку клали мітки ниток, пересипані попелом з букових дров, заливали окропом, через день чіп витягали, золку повторювали. Відбілювання золінням проводили й у печі [Горинь та ін., 1987, с. 130]. П. Горішній, досліджуючи давньоруську XII–XIII ст. Бакоту на Середньому Дністрі, відзначив *“цікаві нижні частини глиняних горщиків з отвором в денці діаметром 1 см”*, знайдені в пригребищах (передтопковій частині горнів) гончарної майстерні [Горішній, 1994], *“всередині деяких з них було деревне вугілля й попел”* [Винокур, Горішній, 1994, с. 339–340]. Такий посуд, який ми співставляли насамперед з поташництвом (отримання лугу шляхом проходження окропу через золу в горщику з дірчастим дном та подальше прокалювання поташного напівфабрикату – Войнаровський, 2011, с. 135), міг використовуватися й для відбілювання пряжі та ниток: горщики чи їх денця з отвором у дні іноді знаходять на поселеннях римського часу [Смішко, 1962, табл. III:15; Podgórska-Czopek, 1999, s. 155, tabl. V, IX, XXVIII].

У виготовленні фарб для окрашення ниток чи тканини використовували кору деяких дерев – вільхи, берези, дуба, грецького горіха, дубових жолудів. Здерту кору необхідно було подрібнити й найкраще для цього підходили кам'яні робочі площадки, виявлені на багатьох поселеннях I тис. н. е., особливо ранньосередньовічного часу [Тимошук, 1976, рис. 49, 53; Войнаровський, 2011, рис. 6:1–3] (підвищений вміст танідів – сполук пірокатехінового ряду, що містяться в корі дерев, жолудях, рослинах – під чи поблизу площадки, може свідчити про дроблення тут кори; правда, кора дерев – сировина для виготовлення дубника, необхідного при дубленні шкіри і дробилась вона на таких робочих площадках насамперед для чинбарських потреб). Кольори фарб закріплювали сіллю.

Ткацький верстат (кросна, стан) – двох типів: вертикальний або прямовисний (давній, побутував в окремих регіонах до початку XX ст.) та горизонтальний (досконаліший, у Європі – з XII–XIII ст.). Вертикальний ткацький верстат становила основа з двох вертикальних брусів, з'єднаних зверху стержнем, що може повертатись (т. зв. товарний вал, на який намотується виткана тканина, на валу закріплені основні нитки, що знизу відтягуються грузилами – Лебедева, 1956; Малина, Малинова, 1988, с. 84; Шухевич, 1997, с. 251–259) (рис. 1, 1). Такий верстат встановлювався похило, наприклад, опираючись на стіну. Іноді його вертикальні бруси укріплювались у горизонтальних лагах, для стійкості скріплених з вертикальними стійками косими поперечинами (рис. 1, 6). У такому разі для зміцнення усієї конструкції нижні поздовжні бруски встановлювали у дві довгі вузькі паралельні канавки в долівці. Усі деталі такого верстата (човники, ніченки, собачки, підніжки, юрки) – дерев'яні, не зберігаються. Нитки основи вертикального верстата, закріплені у верхній перекладині, знизу відтягувались глиняними грузилами (близько двох десятків екз.), у горизонтальному верстаті грузила не використовувались. Нитки переплітались за допомогою човника (утка, як правило кістяного) із закріпленою на ньому ниткою (рис. 1, 4, 5). На наш погляд, ткацькими човниками могли

слугувати й т. зв. “заколки для волосся” чи “кістяні стилі” (рис. 1, 3) – виготовлені з рогу кози чи оленя веретеноподібні гострі з обох боків виробу довжиною 5–10–16 см (подібне за формою веретено для прядіння – втриє довше, майже завжди – дерев’яне) та 0,3–0,7 см завтовшки [Магомедов, 1992, с. 111, рис. 11, 1–3; Козак, Прищепа, Шкоропад, 2004, с. 103, рис. 53, 22; 58:12; 65, 2; Козак, 2012, с. 130, рис. 44, 4–11] – за розмірами й формою подібні до ткацьких човників, засвідчених археологічно [Колчин, 1985, табл. 109, 5], лише без отвору у центрі (деякі новочасні човники – також суцільні – рис. 1, 5): тут нитка кріпилась обмотуючи човник по середині, працювали вліво – лівим гострим кінцем, вправо – правим, не повертаючи човник кожного разу на 180°. Ці “заколки” зустрічаються в спорудах по 1–2 екз. (заколок для волосся мало б бути значно більше), в жіночих похованнях черняхівської культури вони – теж одиничні, і не знаходяться біля голови, де мали б бути заколки для волосся, а сусідять з іншим “жіночим” інвентарем: пряслицями, голками, шилами, знаряддями вичинки шкіри. Ще одним, на наш погляд – найбільш логічним, є визначення кістяних стилів як спиць для в’язання сіток чи шерстяного одягу [Магомедов, 2001, с. 101]. Наприклад, на вельбарському поселенні Хрінники на Волині “заколки” знайдено в житлах 79 (1 шт.), 109, 114, поруч господарської споруди 34, яка “була місцем помелу зерна мешканцями поселення” [Козак, 2008, с. 94] (по 2 шт.), в об’єктах, де знайдено й пряслиця та тягарці (ж 79, 114, спор. 34), гольник (ж 109), знаряддя обробки шкіри (“жіноча справа”) (ж 109, спор. 34) (на поселеннях іншого часу у цьому ж урочищі, у т. ч. й зубрицької культури, яка підстилає вельбарський шар, таких виробів немає зовсім, не знайдено їх і на інших зубрицьких – слов’янських, венецианських – поселеннях). Такі виробу відомі з пам’яток пшеворської, вельбарської та черняхівської культур, можуть бути поширені тут як “германська” мода у ткацтві, із відходом германців зникають і ці виробу – раннє середньовіччя України таких речей не знає.

Інша можлива ознака місця, де відбувалось ткацтво – сліди утоплення станин вертикального верстата. Це мають бути, орієнтовно, два паралельні рівчаки завдовжки 1–2 м і 15–20 см завширшки на відстані 0,5–1,5 м один від одного (ширина кросен). Розташовані такі сліди мусять бути обов’язково в приміщенні, в житлі насамперед, де й проходив процес ткацтва (хоч можуть знаходитись й у господарській споруді чи під навісом). На наш погляд, прикладом такої ознаки ткацтва можуть слугувати дві паралельні канавки у долівці великої “ремісничої майстерні” – споруди № 4 (півземлянка площею 32 м²) на городищі Ревне II (ремісничий посад VIII–X ст. Ревнянського міста-городища на Буковині) [Тимошук, 1982, с. 129, рис. 70, 2; Михайлина, 2007, рис. 60, А] (рис. 1, 7). Глибина канавок 5 см, довжина 2,1 та 1,7 м, відстань між ними 0,5 м. Розміщені вони у вільній частині майстерні (в іншій – кам’яна робоча площадка), ближче до однієї із стін та останця біля неї. Тут же, біля рівчаків, виявлено і 6 великих глиняних пряслиць – ознака багатьох великих веретен з пряслицями та намотаною на веретено готовою для ткацтва ниткою (“починків”).

Тобто, археологічними артефактами власне ткацького процесу є перегорілі рештки дерев’яних частин верстата (рідко), глиняні грузила-відтяжки ниток, кістяні човники та “юрки”, можливо, й два паралельні рівчаки в долівці від станин ткацького стану. Рештки кросен (обвуглені дерев’яні плашки, фрагменти станин) знайдено, наприклад, на черняхівському поселенні Делакеу в Молдові [Рикман, 1975, рис. 23], Райковецькому городищі останньої чверті I тис. на Поліссі (деталі горизонтального ткацького верстата, також – клубки вовняної пряжі, лляні нитки, дерев’яне і кістяне мотовила) [Гончаров, 1950, с. 34–36].

Грузила ткацького верстата – знахідки, що містять значно більше інформації про давнє ткацтво. Власне, інсигне скупчення з багатьох грузил, як правило, під стіною споруди, вказує на розміщення у цьому місці ткацького верстата. Ткацькі грузила (рис. 2, 1–11) – досить важкі, однотипові (для рівномірного натягування нитки), майже завжди глиняні, без домішок, слабо й нерівномірно випалені (остання обставина “свідчить проти трактування їх в якості грузил для рибацьких сіток: у воді вони б розсипалися” – Обломский, 1991, с. 107).

В першій половині I тис. н. е. (римський час) на поселеннях Європейського Барбарікуму широко поширюються, насамперед, в колі германських і германізованих культур –

пшеворської, вельбарської, черняхівської, карпатських курганів, хоч є і в київській культурі цього часу (вплив культури черняхівської) та латенізованих липицькій та гетьській культурах I–II ст. н. е., ткацькі глиняні грузила конічної з круглою підшвою форми та грузила усічено пірамідальні, чотирикутні в основі, або призматичні, висотою 6–16 см, 7–10 см завширшки в основі, з отвором 1–2,5 см вище половини висоти грузила [Цигилик, 1975, с. 116–117, 136; Баран, 1981, с. 103, табл. XXV; Терпиловский, 1984, с. 70; Магомедов, 2001, с. 105, рис. 84, 18–21; Kokowski, 2004, s. 76; Козак, 2008, рис. 239, 6–8; 2012, с. 143, табл. 42, 58; Вакуленко, 2010, с. 131, рис. 73, 19]. Грузила є легкі та важкі – очевидно, для тканин різної товщини [Рикман, 1975, с. 188–189]. Пірамідальні, 4-гранні грузила широко побутували на рубежі ери в грецьких містах Північного Причорномор'я й Подунав'я. На ткацьких грузилах з античних міст часто стоїть клеймо (власника кросна, очевидно), вони виготовлені з відмученої глини, тісто – з домішками зерен, соломи та полови, як правило, добре й сильно випалені (цеглисті майже на всю товщину, лише сама серцевина може залишатись “сирою” – сірого кольору), іноді – підлощені. Конічні, круглі в основі грузила широко відомі у кельтському світі. На наш погляд, ткацтво з використанням вертикального верстата і грузил пірамідальної форми у колі культур України римського часу поширилось як надбання греко-римського населення античних причорноморських і подунайських міст (можливо, через сармат), конічні – як похідні з кельтського світу через латенізоване фракійське населення липицької й гетьської культур та племена пшеворської культури, які є відомими трансляторами надбань кельтського й античного світу (металургія, гончарство) в коло культур германських та слов'янських. Населення західного варіанту черняхівської культури (тип Черепин, в його формуванні присутня вагома пшеворська складова, побічно – дакійська) користувалось виключно конічними ткацькими грузилами [Баран, 1981, табл. XXVI; Баран, Гопкало, 2005, табл. 22:6, 23:10, 24:9; Войнаровський В., Войнаровський А., 2011, рис. 68:6]. Із зникненням у середині I тис. прямого античного впливу на Східноєвропейській Барбарікум зникають і ці форми ткацьких грузил – ткацтво населення України другої половини I тис. абсолютно позбавлене таких важків. Останнє навіть дозволило Б. Тимощуку, який виходив з відсутності на ранньосередньовічних пам'ятках Буковини будь-яких ткацьких грузил, висунути тезу про існування у місцевому середовищі в цей час більш досконалого горизонтального ткацького верстата, який не потребує вертикального відтягування ниток і, відповідно, грузил [Тимошук, 1976, с. 106]. На наш погляд, ця теза є спірною. Невиявлення ткацьких грузил римського типу на селищах раннього середньовіччя ще не є свідченням відсутності тут будь-яких ткацьких грузил. Підкріплення ж цієї тези знахідкою на селищі Бранешти II IX ст. кістяного циліндру-“юрка”, за допомогою якого “сплітали нитки на горизонтальному ткацькому верстаті” [Рафалович, 1971, с. 113; Тимошук, 1976, с. 106] є теж дуже неоднозначне: “юрки” використовувались насамперед для звивання мотузок, лив, шнурів, плетіння рибацьких сіток [Пивоваров, 2006, с. 138]. Тим паче, знахідка “юрка” з Бранешт – одинична і не відповідає повсюдному поширенню ткацтва. До того ж, згідно думки більшості медієвістів, як зазначалось, горизонтальні ткацькі кросна з'являються в Європі не раніше XII ст. [Patterson, 1956; Колчин, 1985, с. 268]. Окремі ремісники-ткачі в слов'янському середовищі другої половини I тис. могли послуговуватись ткацьким верстатом горизонтального типу – технологією, яку вони освоїли, перебуваючи якийсь час на візантійських землях, де цей тип був поширений (для прикладу – існування ювелірних майстерень третьої чверті I тис. за візантійським взірцями в Бернашівці, Пастирському, Зимному), але поганий стан чи й відсутність комунікацій в Українському Лісостепу другої половини I тис., натуралізація господарства слов'ян, відсутність ринку, грошового обігу не давали можливості поширювати нові технології. Для ткацтва східних слов'ян VI–IX ст., очевидно, характерний вертикальний верстат, а важками до нього слугували глиняні круглі й приплюснуті дископодібні грузики діаметром 6–8 см та 3–4 см завтовшки з отвором 1 см по центру [Штакельберг, 1962, с. 109–115; Седов, 1982, табл. LXIV, 10; Баран, 2004, рис. 36, 48] (рис. 2, 4,5).

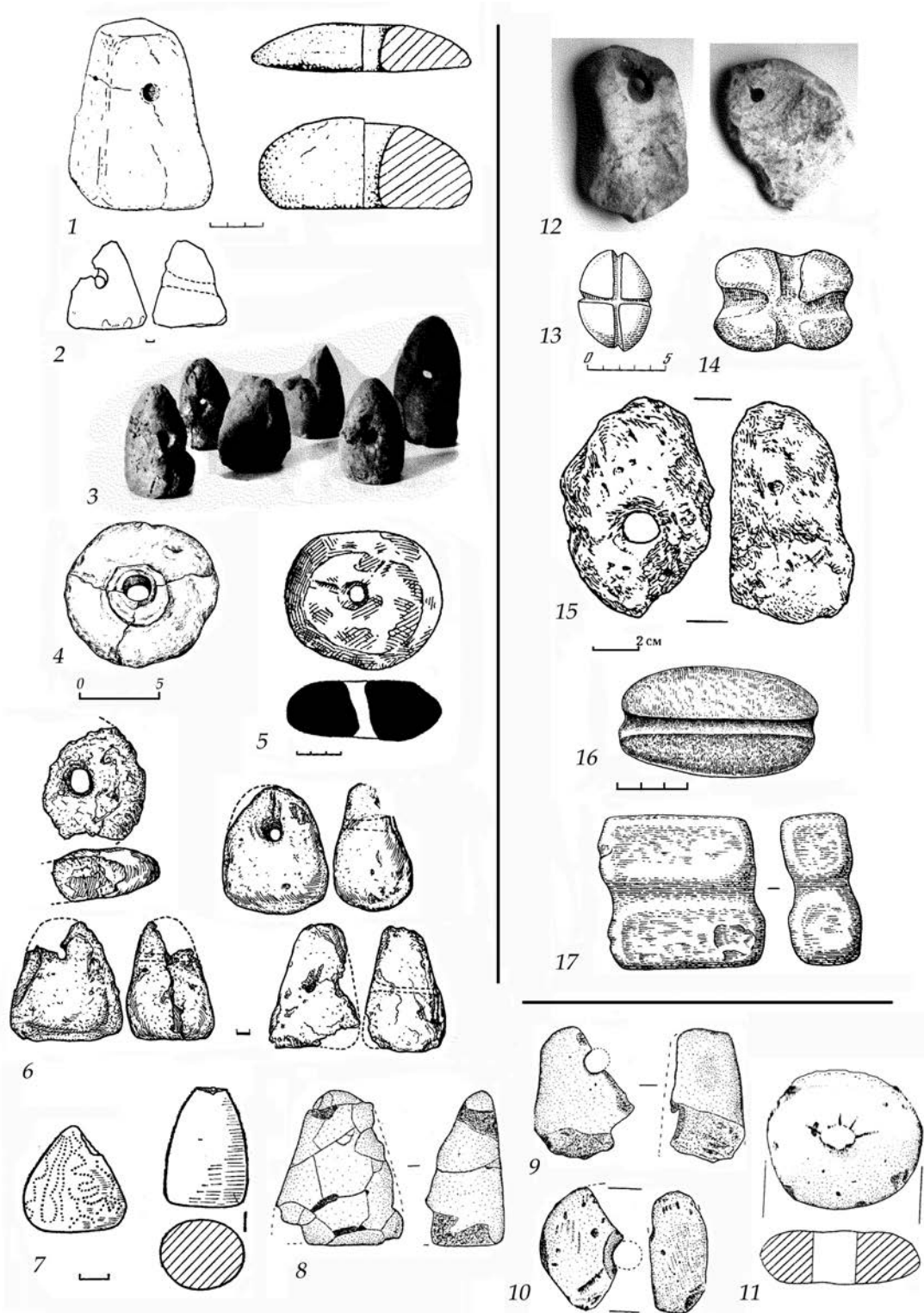

Рис. 2. 1–11 – ткацькі грузила I тис. н. е., 12–17 – грузила рибацьких сіток (за: 1 – Магомедов, 2001, 2 – Вакуленко, 2010, 3 – Баран, 1981, 4 – Седов, 1982, 5 – Баран, 2004, 6 – Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, 7 – Баран, 1988, 8–11, 15 – Козак, 2012, 12 – Stasiak-Сурек, 2004, 13 – Чернецов, Куза, Кирьянова, 1985, 14, 16, 17 – Косарев, 1987)

Рис. 2. 1–11 – loom weighting I kyr. A. D., 12–17 – sinkers of fishing net (by: 1 – Магомедов, 2001, 2 – Вакуленко, 2010, 3 – Баран, 1981, 4 – Седов, 1982, 5 – Баран, 2004, 6 – Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, 7 – Баран, 1988, 8–11, 15 – Козак, 2012, 12 – Stasiak-Сурек, 2004, 13 – Чернецов, Куза, Кирьянова, 1985, 14, 16, 17 – Косарев, 1987)

Можливо також, що грузилами східнослов'янського вертикального ткацького верстата слугували полотняні чи берестяні торбинки, набиті камінцями (останні як археологічний артефакт, як правило, не фіксуються). Наповнювачами таких торбинок-туєсків могли бути й "глиняні грузики у формі конуса", знайдені на поселенні Рашків III V–VII ст. на Середньому Дністрі: без отвору, висотою 4–4,5 см, діаметром дна 3–3,8 см [Баран, 1988, с. 18, рис. 10, 8, 10] (рис. 2, 7).

Єдина умова для грузил під час роботи з тонкими нитками на ткацькому верстаті – їх однотиповість та однакова вага. Така умова не обов'язкова для грузил рибацьких сіток: тягірці тут відтягують товстіші і важчі ливви, останні не перебирають руками, як нитки, і вони не обов'язково повинні добре врівноважуватись (надмірна вага якогось рибацького грузила легко компенсується більшою грузопідйомністю поплавків сітки). Тому грузила рибацьких сіток (рис. 2, 12–17) часто не глиняні й не однотипові, а з різного за формою та структурою каміння з отвором чи з зарізами з боків під шнур, або це взагалі берестяні мішечки з камінням чи й кільце з прута з каменем у центрі, який утримувався стрічками з берести чи лика [Чернецов, Куза, Кирьянова, 1985, табл. 90, 4, 5]. Грузила рибацьких сіток, за виключенням двох бокових – легші, ніж важки вертикального ткацького верстата, часто вкриті мінеральними осадженнями від довгого перебування у воді (вапнистий осад). Глиняні грузила рибацьких сіток, крім іншої форми й ваги, носять сліди грубої формовки та нерівномірного (очевидно, вогнищевого) випалу, в їх тісті відсутні спеціальні домішки. Скупчення ткацьких грузил (рештки ткацького верстата) знаходять майже завжди в житлах (тут, в основному, відбувалось ткання), рибацьких грузил (рештки сітки) – виключно в господарських, нежитлових, приміщеннях (де вони і зберігались) чи на подвір'ях (сушились, лагодились). На нашу думку, *ткацькі грузила в римський період* (як, очевидно, й більшість пряслиць цього часу) – з відмуленої глини, з однаковими домішками (солома, полова), однотипові пірамідальні 4-гранні чи зрізано-конусоподібні, близькі за розмірами й вагою, слабо випалені – це продукт, що вийшов з рук ремісника-гончара (їх напевно не робили жінки-ткалі), вільно й широко розходився в межах варварських культур, германських, насамперед (пшеворська, вельбарська, черняхівська, карпатських курганів) чи під їх впливом (київська культура). Рибацькі ж грузила, очевидно – продукт не професійного виробництва, а саморобні: кожен дорослий (а рибалство було допоміжним заняттям кожної сім'ї) виготовляв їх сам за потребою.

Ткали грубе й тонке полотно з льону та коноплі, шерстяні тканини та сукно (змішуючи лляні та шерстяні нитки). Залишки тканин, їх відбитки у глині знайдено, хоч і в незначних кількостях, у всіх культурах України I тис. н. е., колекція ж тканин давньоруського часу досягає десятків тисяч зразків [Колчин, 1985, с. 265].

Чіткі археологічні ознаки прядіння та ткацтва, зафіксовані на поселеннях й могиляниках, й, особливо, розподіл цих артефактів на поселенні, дозволяють робити заключення щодо цих занять серед населення України I тис. н. е., про ступінь їх спеціалізації в різні періоди розглядуваного часу. В ранньоримський час у населення Українського Лісостепу в межах сім'ї та домогосподарства проводились такі виробничі заняття як обробка дерева, кістки, каменю, вичинка шкіри та пошиття виробів з неї, прядіння й ткацтво. Про це свідчать розподіл по індивідуальних житлах і господарствах інструментарію для проведення цих занять, відсутність професійних майстерень та виробничої зони на поселенні.

Однак уже з рубежу ери та в ранньоримський час відмічено ознаки професійного, на наш погляд, відношення до деяких з цих занять. Так, якщо сліди прядіння – пряслиця – зустрічаються в більшості житлових споруд на поселеннях (на Чаплинському городищі зарубинецької культури початку I тис. н. е. П. Третьяков лише у 1952–1953 рр. виявив понад 100 пряслиць) [Третьяков, 1959, с. 144], їх форми й розміри – досить довільні та різноманітні, то ознаки ткацтва (глиняні грузила-відтяжки, насамперед) – малочисленні, співвідносяться лише з однією-двома спорудами на селищі. До того ж, ткацькі грузила на пам'ятках липицької та зубрицької культур, в основному, спільної форми – усічено-конічні чи пірамідальні, висотою 12–16 см, шириною основи 8–10 см, з наскрізним отвором вище половини висоти, виготовлені з

глини з органічними домішками, добре випалені – на наш погляд, це продукція громадських гончарів, тип – запозичення з центрів Подунав'я (транслятори – даки, носії липицької культури та вандали – носії культури пшеворської, яка лягла в основу зубрицької, ширше – волино-подільської, культури). Якщо сировина для ткацтва – льон, конопля, вовна – вироблялась багатьма членами громади, жінки кожної сім'ї в рамках домашніх виробничих занять пряли нитку, то виготовлення полотна, очевидно, вже уділ поодиноких професійних майстринь, які з цієї сировини ткали полотно, яке потім розподілялось серед членів громади.

Аналогічно лише окремі професійні майстри ранньоримського часу займались справами, що потребували значного уміння, навичку, знань – виготовляли кістяні односкладові гребені (виявлені в Загаях II та Хрінниках зубрицької культури, Ремезівцях, Майдані-Гологірському липицької культури), кам'яні оселки та жорна (поселення Верхня Липиця, могильник у Звенигороді липицької культури, громадська мливарня з легкими ручними ротаційними жорнами – верхній і нижній жорнові камені виявлені в Пасіках-Зубрицьких зубрицької культури), дрібні бронзові вироби (фібули, пряжки, шпильки): ливарник (можливо, він і коваль), напевно, сам був і різб'ярем по каменю (кам'яні форми для лиття), виготовляв глиняні тиглі тощо (ложка-ллячка та пінцет з житла 2 в Пасіках-Зубрицьких, 7 глиняних тиглів біля вогнища в Сокільниках зубрицької культури).

Ткацька діяльність активізувалась в пізньоримський час. Житло зі скупченням ткацьких грузил розкопано в Лепесівці, ще одне – в Маркушах [Винокур, 1960, с. 46]. В Кобиллі на Західному Поділлі, в центральній частині черняхівського житла № 2, біля печі, знайдено ціле скупчення грузил (27 екз.) – однотипових, пірамідальної форми [Строць, 2008, с. 107, рис. 88].

На черняхівському поселенні Велика Снітинка 2 на Київщині, у великій майстерні 14×8 м та поруч, на двох відкритих (навіс) площадках, крім залишків основного виробництва – гребенярства, знайдено 55 глиняних грузил для ткацьких верстатів (1 пірамідальне, інші – плоске кільце): за Б. Магомедовим, в майстерні робили гребені, займались прядінням та ткацтвом (знахідки грузил та пряслиць, останніх – 17 шт.), обробкою шкіри (тупики, проколки, “ковзани”-лощила) [Магомедов, 1992, с. 109, рис. 1, А]. Більше півсотні грузил в одній майстерні та поруч, на наш погляд – свідчення одночасного функціонування тут не менше двох ткацьких верстатів.

Напевно, ще один ткацький верстат (20 глиняних грузил) стояв у 15 м південніше основної майстерні в Снітинці – в меншого розміру споруді (легка будівля, навіс), де, крім ткацтва, могли займатись й іншими домашніми виробничими заняттями: прядінням (пряслиця, проколки-“стилі” – спиці для в'язання), чинбарством (тупики) [Магомедов, 1992, рис. 1, 11, 13].

Е. Рікман, характеризуючи виробництво черняхівської культури на матеріалах з території Молдови [Рікман, 1975, с. 186–190], відзначав скупчення грузил в житлах (в тих місцях, де стояли ткацькі верстати) черняхівських поселень в Будештах (дві будівлі), Загайкани, Комрат, Мирзешти, Делакеу: *“ткацтвом та в'язанням займались в звичайних житлах, а не в громадських будівлях”*. *“В Будештах, Малаєштах і Ханська-Лутерія поховання зі знаряддями шиття та ткацтва складають відповідно 16, 25 і 33 % від загального числа поховань жінок”*, *“прядіння й ткацтво у племен черняхівської культури Дністровсько-Прутського межиріччя було домашнім заняттям”*. На наш погляд, неправомірним є залучення до характеристики ткацтва пряслиць (прядіння) та голок (шиття) – власне артефакти ткацтва (грузила, човники) в похованнях черняхівської культури не зустрічаються [Сымонович, Кравченко, 1983, табл. V, ХХІ], що може вказувати, очевидно, на домашній (повсюдна поширеність пряслиць і голок) характер прядіння й шиття в культурі, але не ткацтва.

Враховуючи швидкий процес розпаду великосімейної громади й утворення малих індивідуальних сімей в черняхівській культурі [Приходнюк, Терпиловський, 1990, с. 249], через ріст попиту й відкритості ринку – збільшення тут кількості спеціалізованих ремесел (до металургії, ковальства, гончарства добавились чинбарство, костерізка, деревообробка), *ткацтво в черняхівській культурі, безумовно, було вже професійним заняттям, виробничо*

(відділеним від землеробства) спеціалізованим ремеслом, заняттям лише окремих осіб. Ткацтвом займались, очевидно, лише окремі майстрині, ткали в своїх звичайних житлах (скупчення грузил лише в окремих спорудах на поселенні). Напевно, саме майстрині-ткалі займались вирощуванням та первинною обробкою льону в черняхівській культурі, а ось пряжу й нитки, очевидно, виготовляли жінки в кожному домогосподарстві (пряслиця чи не в кожному житлі, виготовлення ниток, до речі, займає 75 % часу виготовлення тканини взагалі – Колчин, 1985, с. 265).

Враховуючи, що прядінням і ткацтвом в черняхівській культурі займались на кожному поселенні, продукувались в основному полотно та грубе сукно, які не мали широкого, тим паче далекосяжного, збуту (тканини не входили в перелік експортних товарів з варварських земель, навпаки, сюди ввозились тонкі й дорогі тканини – Чаплыгіна, 1990, с. 112), очевидно, виробництво та розподіл тканин в черняхівській культурі відбувались в основному в рамках громади, як громадське ремесло, не товарне, і лише частина його (нитка, грубе полотно) могла бути часткою гото-римської торгівлі. Про можливість останнього свідчить і збільшення частки овець і кіз (шерсть, шерстяні тканини) в стаді домашніх тварин у носіїв черняхівської культури – тут дрібна рогата худоба переважає над свинарством і поступається лише великій рогатій худобі [Белан, 1977, с. 35, табл. 3].

Ткацтво черняхівської культури – професійне громадське ремесло суспільства ранньодержавного типу. Рівень його розвитку, диференціації та спеціалізації логічно міг відповідати ранньодержавному суспільству початку II тис. – давньої Русі, де археологічний матеріал і, відповідно, база для заключень щодо ступеню розвитку ткацтва значно більші. Відносно Русі, то цікаві спостереження й висновки щодо рівня розвитку й спеціалізації ткацтва (які можна екстраполювати на пізньоримський час) наводить Б. Колчин [Колчин, 1985, с. 269]: *“Відокремлення ткацтва від прядіння в давній Русі відбулось ще на початках руської історії. Ткач в давньоруському місті став ремісником, а прядіння залишалось ще кілька століть в сфері домашньої діяльності жінок міста й села”*. В підтвердження цієї тези дослідник відзначає, що лише на Неревському розкопі в Новгороді (16 садіб, понад 400 жител) знайдено більше 2500 пряслиць і більше 800 дерев’яних веретен, велику кількість чесал, гребенів, прялок, ножниць, а *“кількість і топографія розміщення знахідок показують, що в Новгороді XI–XIV ст. прядли в кожному житлі. Абсолютно інша картина вирисовується при огляді знахідок, пов’язаних із ткацтвом: юрки, човники, деталі мотовил та ткацького верстата нараховуються лише десятками і були вони виявлені, як правило, групами, в місцях, де жив і працював ткач”*. Дійсно, такий нерівномірний розподіл знахідок прядіння й ткацтва в умовах ринкового господарства періоду розвиненого феодалізму може вказувати на існування ткацтва як професійного товарного ремесла (прядіння – і далі домашнє заняття кожної жінки). Тканини в умовах державного попиту на них (частину феодальних поборів селянин сплачував тканиною), ринку, грошових відносин стають товаром. До того ж, поява чоловіків-ткачів (засвідчено першоджерелами) – *“незаперечний доказ професіоналізації”* цієї галузі виробництва [Сванидзе, 1985, с. 35]. Такий рівень ткацтва вивищувався над ступенем спеціалізації прядіння: *“в багатьох районах континенту довго утримувалось на стадії домашнього виробництва прядіння, в ряді областей – льонарство”* [Сванидзе, 1985, с. 36].

Щодо рівня розвитку і ступеню спеціалізації ткацтва у спільнотах України в ранньосередньовічний час, то у вітчизняній літературі домінує наступна теза: *“Прядіння і ткацтво... в умовах натурального господарства, не виходили за рамки сімейного промислу”* [Козак, 1990, с. 401; Баран, Козак, Терпиловський, 1991, с. 100]. Для її підтвердження наводяться дані, що *“пряслиця зустрічаються майже в кожному житлі і більшості жіночих поховань”* [Козак, 1990, с. 401]. Так, але пряслиця як елемент прясла – це ознака прядіння, щодо ткацтва однозначно стверджувати, що це *“сімейний промисел”* (домашнє виробництво, за нами) не можна: грузила від вертикального ткацького верстата на ранньослов’янських селищах – надзвичайна рідкість. Наприклад, в Козині V–VIII ст., Попруття, 70 споруд: лише в господарській будівлі–“майстерні” 14 (очевидно, споруда пізньої фази культури карпатських

курганів) з Кодина I та у культурному шарі Кодина II знайдено уламки конусоподібного глиняного грузила від ткацького верстата висотою 8 см, основа 7×7 см та верхньої частини такого ж грузила з культурного шару поруч споруди 30, також – “уламок круглого кам'яного грузила, яке, можливо, вживалося під час риболовлі” [Русанова, Тимошук, 1984, с. 17, рис. 17, I,4]. Тобто, це можливі артефакти ткацтва з шару пізньоримського часу, власне ранньосередньовічні ткацькі грузила на поселеннях у Кодині відсутні. На “повністю розкопаному” поселенні Рашків I VIII–IX ст. на Дністрі (райковецька культура) у 80 житлах знайдено близько 40 пряслиць, у т. ч. й виготовлених з мергелю, до ткацьких грузил (за нами) можна віднести лише одну знахідку – “пряслице” (6×2 см) з житла 37 [Баран, 2004, рис. 36, 48]. На поселеннях Рашків II і Рашків III V–VII ст. (празька культура, досліджено понад 100 споруд) теж не знайдено жодного ткацького грузила [Баран, 1972, с. 49–50, 74]. На поселенні IV–IX ст. Чорнівка I на Буковині в жодному з 13 ранньосередньовічних жител та в культурному шарі селища ткацьких грузил не виявлено (пряслиць – 13 екз.) [Войнаровський, 2007]. Така ж ситуація – на десятках інших широко досліджених ранньосередньовічних поселень. На тисячі пряслиць з сотень слов'янських селищ Східної Європи другої половини I тис. н. е. відомі лише одиниці ткацьких грузил, наприклад, глиняні диски діаметром 10 см з шарів IX–X ст. Старої Ладogi [Штакельберг, 1962, с. 109–115; Седов, 1982, с. 248, табл. LXIV:10].

Цікавою є статистика щодо ткацьких тягарців з пам'яток на березі Хрінницького водосховища на Волині [Козак, Шкоропад, Прищеп, 2004; Козак, 2008; 2012], де площею близько 7,5 тис. м² досліджувались поселення доби енеоліту-бронзи (лендельсько-полгарська культура), ранньозалізного часу (перша та остання чверть I тис. до н. е., культура передскіфського часу та поморська культура), зубрицької культури I–III ст. н. е., вельбарської культури III–IV ст. н. е., празької культури VI–VII ст., райковецької VIII–X ст. та давньоруської XI–XIII ст. Глиняні ткацькі грузила: конічні, округлі, овальні, бубликоподібні, з отвором посередині були “знайдені у великій кількості у житлах 99, 100, 110 та в ямах поблизу жител [Козак, 2012, с. 143, табл. 42:8,9; 47:9; 58; 88:1] – тобто, виключно на поселеннях римського часу зубрицької та вельбарської культур. Глиняні тягарці були виготовлені “з погано відмученої глини і, як правило, розсипалися при розчистці” – цей факт заперечує висловлювану дослідником думку, що “це могли бути грузила до рибачьких снастей”: одноразових рибачьких грузил не буває, водночас, рибачьким може бути кам'яне аморфне грузило з маленьким отвором з житла 100 [Козак, 2012, табл. 43, 3] чи кам'яне грузило квадратної форми з 4 зарізами під лину з боків з житла 84, райковецька культура [Козак, 2012, рис. 88:1], за Д. Козаком, с. 247 – “точильний камінь”). В житлі 49 поселення зубрицької культури, у східному її куті (вільному від внутрішньої забудови), “лежала велика кількість тягарців до ткацького верстата” [Козак, 2008, с. 427, рис. 239, 5–8]. “Всі тягарці погано випалені... На деяких тягарцях спостерігались відбитки товстих ниток” [Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, с. 72]. Споруди 99, 100, 110 (вельбарська культура), як і зубрицька споруда 49 – типові півземлянки площею 12–14 м², очевидно, житла. В ранньосередньовічному шарі пам'ятки ткацькі грузила абсолютно відсутні, лише на давньоруському поселенні X–XI ст., в житлах 31 та 61, знайдено ткацьке грузило – “великий глиняний диск з отвором”, та “снуванник” – кістяна трубка з двома отворами для намотування (снування) з клубків нитки для основи [Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, с. 203, 206, рис. 13:2, 37:5], хоч пряслиць (прядіння) багато на всіх селищах тут, лише на вельбарському – понад 30 екз. [Козак, 2012, рис. 51]. Початок XI ст., очевидно, останній етап використання тут ткацького вертикального верстата (грузила, снуванник): шари XII–XIII ст. в Хрінниках, досліджені в значній мірі, зовсім позбавлені ткацьких грузил (як й інші давньоруські пам'ятки), що свідчить, очевидно, про використання уже горизонтального ткацького верстата.

Практична відсутність ткацьких грузил на ранньосередньовічних слов'янських селищах може мати кілька пояснень. I. Ткацтво на селищах практикувалось лише в окремих спорудах, ранньослов'янські житла – глибокі півземлянки й землянки площею 6–10 м², пасмурні, з великою піччю – не залишали місця для встановлення ткацького верстата й роботи з ним, на

відміну від прядіння (справа кожної жінки на селищі), проходили в одній-двох спорудах на поселенні – в громадській будівлі, господарській споруді, чи, в теплу пору, під навісом. Ткацькі роботи проводилось окремими жінками-майстринями, які ткали полотно для усієї громади з пряжі, виробленої іншими жінками поселення, не були загальним обов'язком кожної жінки, полотно в цих умовах було власністю громади і розподілялось виключно серед членів громади.

2. *Грузилами-відтяжками вертикального ткацького верстата тут слугували звичайні камінці (галька), обгорнені берестом чи в полотняних мішечках (подібно до грузил такого типу для рибачьких сіток, масово відомих в первісних культурах)* [Косарев, 1987, с. 252–275, рис. 92:6–10, 11,7, 113,11, 114,12], які й відтягували нитку, такі камінці з жител чи господарств, часто – розрізнені, археологи не завжди пояснюють виробничою діяльністю і, часто, не фіксують як знахідку. *Можливе й використання в ткацтві ранньосередньовічних слов'ян не верстатів, а простих плетельних рам чи інших ручних ткацьких пристроїв, які не потребують грузил* [Малинова, Малина, 1988, с. 84–85; Неелов, 1986]. 3. *Слов'янське населення другої половини I тис. користувалось в основному шкіряним і хутряним, а не полотняним одягом* (кількість об'єктів й знярядь вичинки шкіри на окремих ранньосередньовічних поселеннях вимірюється десятками й сотнями [Винокур, Горішній, 1994, рис. 68, 71, 72; Баран, 2004, рис. 22, 29, 32, 33, 36, 38, 41–44; Войнаровський, 2007, рис. 42–44, 46]). Можливо, це пов'язане й з вимушеним переходом до “лісового” господарства, до збільшення частки тваринництва, зменшення долі технічних культур у системі землеробства. Етнографічні паралелі та історія номадів вказують на можливість абсолютного домінування саме шкіряних одягу, деталей інтер'єру чи тари (попони, постіль, мішки) в окремих народів. Власне ж невелика кількість тканини могла продукуватись шляхом не ткання, а в'язання, де грузила-відтяжки ниток не присутні, водночас засоби прядіння (пряслиця) та в'язання (кістяні “стилі”-спиці, кочедики тощо) часто присутні в ранньосередньовічних слов'янських житлах.

Такі положення могли б пояснити періодичну присутність чи відсутність ткацьких грузил на пам'ятках доби енеоліту – бронзи – раннього заліза – раннього й розвиненого середньовіччя: енеоліт, трипілля, землеробство й тваринництво – ткацькі грузила тут звична річ; доба бронзи-раннього заліза – рухливість населення, домінування тваринництва, номадство – ознаки ткацтва зникають; римський час – ріст населення, успіхи в землеробстві, тканини як елемент торгівлі – ткацтво стає важливим громадським професійним ремеслом (скупчення грузил і решток ткацького верстата в житлах-майстернях тощо); ранне середньовіччя, “лісове” господарство, відсутність ринку, розпорошення й загальне зменшення населення – ткацтво зникає, витісняється в'язанням, тканини замінюються шкірами; розвинене середньовіччя, державність, попит, ринок, грошові відносини – ткацтво (в містах) стає спеціалізованим товарним ремеслом, з'являються майстерні ткачів (насамперед чоловіків), в селах теж нарощується виробництво простих тканин (потреби громади, сплата податку).

ЛІТЕРАТУРА

Баран В.Д.

1981 Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу – Київ. – 263 с.

1988 Пражская культура Поднепровья (по материалам поселений у с. Рашков) – Киев. – 160 с.

Баран Я.В.

2004 Слов'янська община. – Київ–Чернівці. – 192 с.

Баран В.Д., Гопкало О.В.

2005 Черняхівські поселення басейну Гнилої Липи. – Київ. – 144 с.

Баран В., Козак Д., Тертиловський Р.

1991 Походження слов'ян. – Київ. – 144 с.

Бейлекчи В.В.

1990 О развитии ткачества у восточнославянского населения Среднего Поднепровья // Археологические исследования молодых ученых Молдавии. – Кишинев. – С. 58–60.

Блан Н.Г.

- 1977 До історії мисливства і тваринництва у племен Правобережної України у I тис. н. е. // Археологія. – 24. – С. 29–37.

Винокур І.С.

- 1960 Старожитності Східної Волині першої половини I тис. н. е. // Старожитності Східної Волині. – Чернівці. – 130 с.

Винокур І., Горішній П.

- 1994 Бакота. Столиця давньоруського Пониззя. – Кам'янець-Подільський. – 364 с.

Возний І.

- 2009 Історико-культурний розвиток населення межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра в X–XIV ст. – Ч. 2. – Київ–Чернівці. – 568 с.

Войнаровський В.М.

- 2007 Чорнівка І. Поселення IV–IX ст. на Буковині. – Чернівці. – 166 с.
2011 Допоміжні ремесла й промисли черняхівської культури: проблеми археологічної ідентифікації // Черняхівська культура: матеріали досліджень / ОІУМ. – 1. – Київ. – С. 123–138.
у друці Поташництво як археологічний артефакт // Археологічні студії. – Київ–Чернівці.

Войнаровський В., Войнаровський А.

- 2011 Грядя І. Виробничий осередок IV ст. н. е. поблизу Львова. – Луцьк. – 184 с.

Горинь Г.Й., Грендиш Я.Д., Никорак О.І.

- 1987 Домашні промисли і ремесла // Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. – Київ. – С. 125–146.

Гончаров В.К.

- 1950 Райковецкое городище. – Киев. – 149 с.

Горішній П.А.

- 1994 Гончарний комплекс у с. Бакота // Археологія. – 48. – С. 97–99.

Кожоляно Г.К.

- 1999 Етнографія Буковини. – Т. 1. – Чернівці. – 378 с.

Козак Д.

- 1990 Другие виды ремесел // Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. – Киев. – С. 401–405.
2008 Венеди. – Київ. – 470 с.
2012 Поселення неврів, слов'ян та германців на Стирі. – Київ. – 264 с.

Козак Д., Прищепя Б., Шкоропад В.

- 2004 Давні землероби Волині (пам'ятки археології на Хрінницькому водоймищі). – Київ. – 300 с.

Колчин Б.А.

- 1985 Ремесло // Археология СССР. Древняя Русь. Город, замок, село. – Москва. – С. 248–293.

Косарев М.Ф.

- 1987 Западная Сибирь в переходное время от неолита к бронзовому веку // Археология СССР. Эпоха бронзы лесной полосы СССР. – Москва. – С. 252–267.
1987 Первый период развитого бронзового века Западной Сибири (самусьско-сейминская эпоха) // Археология СССР. Эпоха бронзы лесной полосы СССР. – Москва. – С. 268–275.

Лебедева Н.И.

- 1956 Прядение и ткачество восточных славян в XIX – начале XX века // Восточнославянский этнографический сборник. – Москва. – С. 461–542.

Магомедов Б.В.

- 1992 Велика Снітинка 2 – поселення гребінників III–IV ст. н.е. // Стародавнє виробництво на території України. – Київ. – С. 94–116.
2001 Черняховская культура. Проблема этноса. – Lublin. – 290 с.

Малинова Р., Малина Я.

- 1988 Прыжок в прошлое. Эксперимент раскрывает тайны древних эпох. – Москва. – 270 с.

Михайлина Л.

2007 Слов'яни VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами. – Київ. – 300 с.

Неелов В.В.

1986 Ткачество: от плетельных рам до многозевных машин. – Москва. – 175 с.

Обломский А.М.

1991 Этнические процессы на водоразделе Днестра и Дона в I–V вв. н. э. – Москва–Сумы. – 288 с.

Петрашенко В.О.

1988 Слов'янські пряслиця VIII–X ст. з Правобережжя Середнього Подніпров'я // Археологія. – 62. – С. 24–32.

2005 Древнерусское село (по материалам поселения у с. Григоровка). – Киев. – 263 с.

Пивоваров С.

2006 Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (XI – перша половина XIII ст.) – Чернівці. – 300 с.

Приходнюк О.М., Терпиловський Р.В.

1990 Общественные отношения // Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. – Киев. – С. 421–431.

Рафалович И.А.

1971 Материальная культура славян в VI–VII вв. // Очерки истории культуры Молдавии (II–XIV вв.). – Кишинев. – С. 36–70.

Рикман Э.А.

1975 Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры. – Москва. – 219 с.

Русанова И.П., Тимощук Б.А.

1984 Кодын – славянские поселения V–VIII вв. на р. Прут. – Москва. – 86 с.

Савка Л.В., Гром Г.Л., Місарош Т.М.

2009 Ткацтво: методичні рекомендації. – Дрогобич. – 63 с.

Седов В.В.

1982 Восточные славяне в VI–XIII вв. // Археология СССР. – Москва. – 328 с.

Сванидзе А.А.

1985 Деревенские ремесла в средневековой Европе. – Москва. – 176 с.

Сымонович Э.А., Кравченко Н.М.

1983 Погребальные обряды племен черняховской культуры // САИ. – Москва. – Д1–22. – 150 с.

Смішко М.Ю.

1962 Звіт про дослідження поселення III–IV ст. з скляною майстернею біля с. Комарове, Чернівецької області в 1962 році. – 30 с., додатки. / Архів відділу археології Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України. – Львів.

Строценъ Б.

2008 Черняхівська культура Західного Поділля. – Тернопіль. – 272 с.

Терпиловський Р.В.

1984 Ранние славяне Подесенья. – Киев. – 124 с.

Тимощук Б.О.

1976 Слов'яни Північної Буковини V–IX ст. – Київ. – 178 с.

1982 Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.). – Київ. – 188 с.

Третьяков П.Н.

1959 Чаплинское городище // МИА. – 70. – С. 119–153.

Херрман Й.

1986 Славяне и норманны в ранней истории Балтийского региона // Славяне и скандинавы. – Москва. – С. 8–128.

Циглик В.М.

1975 Населення Верхнього Подністров'я перших століть нашої ери. – Київ. – 172 с.

Чаплыгина Н.А.

1990 Население Днестровско-Карпатских земель и Рим в I – начале III в. н. э. – Кишинев. – 185 с.

Чернецов А.В., Куза А.В., Кирьянова Н.А.

1985 Земледелие и промыслы // Археология СССР. Древняя Русь. Город, замок, село. – Москва. – С. 219–242.

Штакельберг Ю.Н.

1962 Глиняные диски из Старой Ладого // АСГЭ. – 4. – С. 109–115.

Шухевич В.О.

1997 Гуцульщина. – Ч.1 і 2 (репринт). – Верховина. – 352 с.

Godlowski K.

1981 Kultura przeworska // Prahistoria Ziemi Polskich. – Wrocław–Warszawa–Kraków. – S. 57–135.

Kokowski A.

2004 Kultura przeworska – zarys dziejów // Wandalowie. Straznicy bursztynowego szlaku. – Lublin–Warszawa. – S. 25–85.

Patterson R.

1956 Spinning and Weaving // History of Technology. – Oxford. – V. 2. – P. 191–220.

Podgórska-Czopek I.

1999 Osada z okresu rzymskiego w Otależy, pow. Mielec, woj. Podkarpackie w latach 1977, 1981–1982 // MSROA. – Rzeszów–Krosno–Tarnow. – S. 89–164.

Stasiak-Cyran M.

2004 Czy wandalowie byli dobrymi myśliwymi i rybakami? // Wandalowie. Straznicy bursztynowego szlaku. – Lublin–Warszawa. – S. 90–96.

Viktor VOYNAROVSKY

WEAVING AMONG THE POPULACE OF SOUTH-EASTERN EUROPE IN THE 1ST MILLENNIUM A.D. ARTIFACTS AND DEGREE OF SPECIALIZATION

The author denies the (dominant in Ukrainian literature) thesis that weaving was but a household trade among the population of Ukraine in the 1st millennium A.D. He provides archaeological traces of ancient weaving, analyzes the allocation of weaving-related finds in settlements.

According to the author, in the first quarter of the 1st millennium A.D. weaving was a professional, community trade, which only individual weavers engaged in (loom weights having only been found in one or two houses per settlement), and the produced cloth was distributed within the community. Meanwhile, spinning was a household trade, engaged in by the women of every family (spindle whorls are found in nearly every dwelling).

In Cherniakhiv culture, weaving was a professional handicraft, with part of its produce possibly being a subject of Goth-Roman trade.

The absence of loom weights in Early Medieval Slavic settlements can be explained as follows: 1) weaving was practiced as a community trade, only in a few separate buildings, bags of common pebbles could be used as weights in a vertical loom, 2) in the second half of the 1st millennium A.D. the Slavic populace preferred leather and fur over cloth for their garments.

During advanced Middle Ages (state system, demand, market, finance) weaving (in towns) becomes a specialized, trade-oriented craft, weaving workshops and male weavers become commonplace, and in rural areas the production of simple cloth increases (community needs, taxes).